

CİLT 3

YAZ 1416/1995

SAYI 2

İSLÂMÎ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

inkılâb

Bilginin İslâmîleştirilmesi: Dünü ve Bugünü*

Tâhâ C. el-'Alvânî**

Giriş

Bilginin İslâmîleştirilmesi ekolünde "Bilginin İslâmîleştirilmesi" düşüncesi akademik alan, uzmanlaşma, ideoloji ve yeni bir doktrin olmaktan ziyade emen daima entellektüel ve metodolojik bir bakış olarak anlaşılmalıdır. Bu yüzden bu ekol, bilgi ve metodoloji meselelerine herhangi bir önyargı, doktrinel ve geçici zorlamalar getirmeden veya entellektüel ufuklarında sınırlamalar yapmadan reform, araştırma ve kendini keşfetme perspektifinden bakmağa çalıştı. Bu ekol, safhadan safhaya geçerek gelişen fikirler üzerinde zamanın getireceği değişikliklerin farkındadır. Bundan dolayı Bilginin İslâmîleştirilmesi hakkında söylenecek ilk şey, onun bir aksiyomlar dizisi, katı bir ideoloji veya dinî bir hareket olarak yorumlanmayacağıdır. Bu deyimim tam anlamını kavramak için o, daha çok bilgi ve onun kaynakları ile uğraşan bir metodoloji tarifi veya başlangıç safhasında entellektüel bir bakış olarak görülmelidir.

Sürekli bir eleştiri ve genel olandan özel durumları çıkarma çabası, gelişme süreci için gereklidir. Bu yüzden Bilginin İslâmîleştirilme teşebbüsü ve çalışma planı genel terimlerle ifade edilmiştir. Bu ilk safhada hem geleneksel İslâmî ve

* Taha J. al 'Alwani, "The Islamization of Knowledge: Yesterday and Today," *AJISS*, Vol 12, No. 1 (Spring 1995), ss. 81-101.

** Tâhâ C. el-'Alvânî, İslâm Konferansı Teşkilatı Fıkah Akademisi Üyesi, Kuzey Amerika Fıkah Konseyi başkanı ve Virginia, Herndon'da Uluslararası İslâm Düşüncesi Enstitüsü (IIIT) başkanıdır.

hem de Batı metodolojilerinin bir eleştirisini sunma ve sonra bilginin İslâmîleştirilmesine girerek onun önemini izah etme üzerinde yoğunlaşmıştır. *Islamization of Knowledge* (Bilginin İslâmîleştirilmesi)'nin ilk baskısı,* İslâm'ın dünya görüşü ve onun eşsiz bütünleştirici kavram ve faktörlerine dayanan bilginin İslâmî çerçevesine şekil verecek bir çabanın esas prensiplerine değindi. Yine orada Bilginin İslâmîleştirilmesinin kısaca entellektüel yönü de ele alındı. Bununla birlikte ana ilgi noktası, sosyal ilimlerin öğretilmesinde kullanmak için ders kitapları hazırlanmasının pratik yönündeydi. Çünkü bu husus, Müslüman dünyasının en iyi zekâlarını Batı kültürü ve entellektüel işgaline kaptırdığı zamanda öncelikli olarak düşünülmüştü. Sosyal bilim metinlerinin hazırlandığı başlangıç safhasında temel olarak 12 adım tesbit edildi.

Islamization of Knowledge'in ilk baskısında özenle hazırlanmış çalışma planı ve prensipler, büyük bir coşkuyla karşılandı. Çünkü bunlar, yeni bir entellektüel çabayı temsil etmekteydi. Bu yeni fikirler büyük bir kabul gördü. Birçok bilim adamı bu düşünceleri desteklemeğe başladı. Gerçekten Bilginin İslâmîleştirilmesinin (Bİ şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır) ünü ve cazibesi, çeşitli akademik kurumların onun kavramlarına pratik şekil verme çabası gibi şeylerden gelmekteydi. Mamafih bazı insanlar, Bİ'de esas metodolojik meseleleri anlayamadılar. Belki bu, İslâmîleştiririnin başta ifade edilen pragmatik tarzından dolayı idi. Sonuçta bu gibi kimseler, bilginin her nasılsa İslâmîleştirilmiş olan bilgiyle yer değiştirmesinin acemi bir çabası dışında ona fazla bir değer vermediler. Böyle eleştirilere ilaveten bu gayretleri alaya alan ve okudukları herşeyi kendi peşin hükümlerine yorumlayanlar vardı. Bazı insanlar bu işi, kültür ve fikir dünyasının politik güce dönüştürülmesinde İslâm fundamentalistlerinin bir çabası gibi görmeğe kadar götürdü. Bu görüş, bazı insanların Bİ'ni epistemolojik ve metodolojik olanın zıddı ideolojik bir ifade gibi görmelerine yol açtı.

Keza çağdaş Batı bilgisi ve onun bilimsel objektif ve evrensel olarak uygulanabilir olduğu farzedilen ürünleriyle büyülenenler, Bİ'ni "diğerinin" şuurlu veya şuursuz red belirtisi olduğunu sandılar. Onlara göre, Bİ teşebbüsü herşeyin manasını İslâmî olarak nitelendirmeye kalkışmasıyla kendisini doğrulayan bir davranışı yansıttı. Bazıları, onu İslâmcıların seküler bilgi, sosyal bilimler ve özellikle beşerî bilimler dahil devlet ve toplumda herşeyi kontrol etme isteklerinin bir tezahürü olarak gördüler. Böylelikle İslâmcılar, bilim ve akademileri kendi özel alanları haline getirip Arap ve İslâm dünyasındaki marksist, solcu ve laikleri dışlayacaklar ve kendi bilimlerinin pratiğinin yapılmasını veya en azından

* IIT, *Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan*, Herndon, VA, 1987. Türkçe çevirisi için bkz., *Bilginin İslâmîleştirilmesi*, Çev. Fehmi Kuru, Risale Yayınları, İstanbul 1995, 3. baskı.

İslâm toplumunu ilgilendiren herşeyde yetki ile konuşma hakkını kazanacaklardı. Bununla birlikte Bİ'nin başlangıcında karıştırılmak istenen bu tür fikirlerin hiçbiri gerçekleşmedi.¹ Aslında bu hususlardan hiçbiri bu ekolün literatüründe zikredilmemişti.

Bİ ekolü, ön çalışmanın kapsadığı metodolojik ve epistemolojik meselelerin kesin bir şekilde açıklanmasından önce onun yıllarca sürebileceği hususuna gözü kapalı değildir. Gerçekten böyle meseleler, bir basın açıklaması veya parti manifestosunda olduğu gibi prensipler deklerasyonu şeklinde açıklanamaz. Onun yerine bunların, Müslüman zihninin reformuna yardım edecek öğrenmeye giden yolda kilometre taşları olarak anlaşılması gerekir. Böylelikle İslâm âlemi düşünce krizini ele alabilecek ve dünyanın geri kalan kısmını etkileyen düşünce kriziyle uğraşma çabasına aktif olarak katılacaktır. Üstelik bilginin İslâmîleştirilmesine katılanlar, özellikle bu seviyede entellektüel teşebbüslerin her toplumun en zor ve kompleks faaliyetini temsil ettiğini ve sonuçlarının yıllarca ve hatta nesiller boyu görülemeyeceğinin farkındadırlar. O taktirde bile onlar nadiren bir sonuca ulaşır. Zira bilgi sınırsız ve Allah'ın yaratması daha büyüktür... ve her bilgili kimsenin karşısında daha bilgili bir kimse vardır. Bilginin özü ve temeli metod olduğu için, terimin genel anlamıyla İslâm mesajının zanan ve yer farklarıyla değişmeyen ve etkilenmeyen çok az sayıdaki esaslar hariç, özel bir nasihat silsilesinden ziyade tam bir hayat tarzı olduğu söylenebilir.²

Düşünce ekolumüzün araştırmacıları, Bİ'nden bahsettiklerinde klasik tarzda kesin kapsamlı ve özel bir tarif vermeğe çalışmamaktadırlar. Daha çok bu süreçten genel anlamıyla bahsedilmektedir. Aslında bu işlemde genel olarak bahsedildiğinde onun teşebbüs ve önceliklerini serbest bir şekilde ifadesi olarak anlaşılması gereklidir. Meselâ, İmâdüddîn Halîl tarafından teklif edilen tarifi ele alalım:

Bilginin İslâmîleştirilmesi, hayata, insana ve kâinata İslâmî bakış açısından araştırma, özetleme, ilgi kurma ve neşriyat (yayın) yoluyla entellektüel arayışa katılma anlamına gelmektedir.³

- (1) IIIT tarafından anlaşıldığı üzere Bİ, Enstitü, şubeleri ve temsilcilerinin pratik ifadelerle geliştirip anlamağa çalıştıkları sistematik ve metodolojik bir kavramdır. Bununla birlikte genellikle bu kavramın farklı yerlerde câzip bir kavram olduğu görülmektedir. Bu isimle, dikkatlice ve dikkatsizce seçilmiş benzer isimlerde, değişik kitaplar yayımlandı. Enstitü kendisini böyle gruplar veya görüşleri adına yapılan işlerden dolayı hiçbir suretle sorumlu görmemektedir. Aslında onların yazdıkları eserler, Enstitünün literatür ve yayınlarında belirttiği gibi Bİ ile ilgili karakterize eden metodoloji ve kapsamlılık yönünden meseleyi açıklayamamaktadır.
- (2) Bunlara, imanın rükünleri, emir ve nehiyeler veya belli âlimler tarafından İslam'ın esas kısmı olarak bilinenleri gösteren şeyler gibi hususlar dahildir.
- (3) İmâdüddîn Halîl, *Medhâl ilâ İslâmîyyeti'l-Ma'rife* (Herndon, VA: IIK, 1991).

Ebu'l-Kâsım Hacc Hammâd'ın yaptığı tarife baktığımızda:

Bİ, insan medeniyetinin bilimsel başarıları ve ön yargılı felsefenin değişimleri arasındaki bağın kopmasıdır. Bu şekilde bilim mahiyet olarak spekülâtif olmadan çok dinî olan bir metodoloji yardımıyla kullanılabilir.⁴

O, Bİ'yi şöyle tarif etti:

.... uygulamalı bilimlerin ve bilimsel prensiplerin İslâmîleştirilmesinde olduğu gibi. Bu tabiat bilimlerin prensipleri ve tabiattaki prensipler arasındaki benzerliklerin anlaşılmasıyla yapılabilir. Aslında bu, bütün dinî değerlerin dayandığı temeldir. Bundan dolayı bilimsel teorilerdeki felsefî referanslar, bu teorilerin önyargılı yönlerini kabul etmedikleri ve tabiat veya kainatla ilgili bakış açılarına yeni bir şekil verildiğinde 'İslâmîleştirilmiş' hale gelebilirler. Bütün mevcudat ve harekette ilahî maksat fikri bulunduğu ortaya çıkar.⁵

Böylece Ebû'l-Kâsım, bu teşebbüse katılan diğer araştırmacıların hepsinde olduğu gibi Bİ'mesinin sosyal bilimler ve beşerî bilimlerdeki araştırmalara dinî terminoloji ve düşüncenin kozmetik ilavesi olmadığı gibi İslâmîleştirilmesi düşünülen bilimlere ve disiplinlere ilgili Kur'ân âyetlerinin aşılması da olmadığını ileri sürmektedir. Aksine Bİ'ne, bilimler ve prensiplerinin metodolojik ve epistemolojik yönden yeniden düzenlenmesi olarak bakılabilir. Üstelik Bİ, insan medeniyetinin başarılarına bir tür dinî meşrûiyet kazandırma çabasıyla disiplinlerin hepsine belli bir kanaatin yaygınlaştırılması olarak anlaşılmalıdır. Ne de o, boş semantik mantığıyla bu başarıların reddi olarak yorumlanmaması gerekir.

Daha çok bu tarifler, bu meseleye açıklık kazandırma ve özelliklerini, farklı çizgilerini tarif etme maksadıyla düşünülmüştür. Bunlarda asla klasik tarzda kesin tarif yapılmasına karar verilmemiştir. Aslında biz Bİ'ni katı ve sabit bir tarif sınırları içine sıkıştırmamayı tercih ettik. Herşeye rağmen Bİ, tevhidî episteme (bilgi)'nin temelidir. Bu tevhidî bilgi, herşeyin rızkını veren, herşeyi bilen ve gören, herşeyi kudretiyle evirip çeviren, kavranılmaz ve insan idrâkinin ötesinde, bu kâinatın bir ve eşsiz bir yaratıcısı olduğunu kabul eder. O, insana emaneti yükledi ve ona bilmediğini öğretti. O, bilginin kaynakları olan vahyi ve tabiat kanunları açıkladı. Böylece onların saf tevhid çerçevesi içinde incelenmesiyle, tam, anlaşılması ve anlamlı bilgiye ulaşmak mümkün olur.

Bu yüzden bu mesele üzerinde fikirlerimizi ve prensipleri formüle etme çabamızı açıklarken mantıken şöyle yaptık: Tekliflerimiz, Bİ perspektifinden akademik çalışmanın ortaya çıkarılması ile ilgilenen araştırmacılar (bilim adamları)

(4) Ebu'l-Kâsım Hacc Hammâd, *el-Âlemiyetu'l-İslâmiyyetu'l-İnsânîyye* (Beyrut: Dâru'l-Mesîre, 1980).

(5) *a.g.e.*

için kilometre taşları veya işaretlerinden başka bir şey değildir. Bu ilk adımlar, Bî'nin pratik ve teorik yönleri ile uğraşılmasında ilgili geniş tecrübelerin sonucudur. Şüphesiz araştırmacılar, bu işaretlerle veya bu makalede daha sonra izah edilecek olan 6 işlemden herhangi biri ile çalışmaya devam ederken, bu mesele daha fazla açıklanacak, prensipleri kabul edilecek ve entellektüel ve akademik etkisi analiz edilecektir.

Gerçek ve Bilginin İslâmîleştirilmesinin Önemi

Bî, ilk peygamberler, Hz. İbrahim ile başlayan ve peygamberler halkasının sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.v.) ile tamamlanmış olan İslâmın entellektüel ve epistemolojik tarafını temsil etmektedir. Gerçeten son vahiy "Oku..." sözü ile başlamış ve "Bugün sizin için dininizi tamamladım..." ayetiyle son bulmuştur, İslâm'ın epistemolojik yönü ilk defa aşağıdaki ayetlerin vahyinde açıklanmıştır.

Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı alâktan (kan pıhtısı biçimini alan embriyodan) yarattı. Oku, Rabbin en büyük kerem sâhibidir. O (insana) kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmediğini öğretti (Alâk, 96: 1-5).

Ona Kalem suresinin açık ayetlerinin vahyinde devam edilmiştir:

Nûn. Kaleme ve (Kalemin) yazdıklarına andolsun. (Kalem, 68: 1-2).

Ve Râhman Suresinin açık ayetlerinde:

Çok merhametli (Allah), Kur'ânı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı (konuşup düşüncelerini açıklamayı) öğretti... (Rahmân, 55: 1-4).

Yukarıdaki ayetlerden insanlığın iki çeşit okumayı üstlenmesi ve bu ikisinin nasıl tamamlanacağını anlaşılması ile kâinattaki yerini kavraması emredildiği sonuçları çıkarılabilir. Birinci okuma, Allah'ın vahiy kitabı (Kur'ân) dır. Bu kitabda dînî önemi haiz bütün hususlar izah edilmiştir.⁶ İkincisi, yaratılış kitabı, yani kainat kitabıdır. Kainat kitabında hiçbir şey noksan bırakılmamıştır.⁷ Diğerine başvurmadan ikisinden birini okumanın insanlığa hiçbir faydası yoktur. Medenî bir toplumun kurulması ve korunması için lüzumlu bilgiyi ortaya çıkaramaz. Terakki etmek ve değişim için korunmağa değer bilgi elde edilemez. Aslında böyle tek taraflı okuma ile insan, yeryüzünde Allah'ın vekilliği (*istihlâf*) ve *emânet* ettiklerinin koruyuculuğu görevini yerine getiremez. Şayet bu görev yerine getirilmemiş olursa, insanlık inançta asla birleşmez veya insanlığa yol göstermek mümkün olmaz. Yaratılışın arkasındaki ilahî maksat asla anlaşılabilir.

(6) Bkz., Yusuf sûresi, [12]: 111.

(7) Bkz., En'âm sûresi, [6]: 38.

Yeryüzünde Allah'a ibadette birleşilemez. Yıldızlar da O'nu övme ve O'nun emrine itaatte yaratılanların geri kalanlarına katılmaz.

O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ama siz onların tesbihlerini anlayamazsınız (İsrâ, 17: 44).

Aslında insan hayatının her yönündeki bozulmalar, bu okuyuşların yapılma tarzındaki dengesizliklerin bir göstergesidir. Belki sadece bir okuma yapılmıştır; ikisi birlikte yapılmamıştır; belki de biri diğerine göre üstün tutulmuştur. Keza yanlış metodların da kullanılması mümkündür.

Sizden herbiriniz için bir şeriat ve yol belirledik (Mâide, 5: 48).

Böyle durumlarda, bu iki kitabın tam okunmasıyla denge yeniden kuruluncaya kadar hiç bir şey yolunda gitmeyecektir. Açıkça her iki okumanın, epistemolojik temel ve ihmal edilemeyen yaratıcı bir kaynak olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu iki okumaya katılmadan ve onları kapsamlı bir şekilde bütünleştirmeden anlayışlı ve sağlam bir toplumun mevcut olabilmesi imkansız gibi bir şeydir. Çünkü ikinci okuma lehine birinci okumayı (*vahyi*) terkeden bir toplum, Allah ile münasebetini ve halifelik sorumluluklarını, emaneti ve daha yüksek bir otoriteye hesap verme anlayışını yitirir. Sonuç, bencil ve kendini beğenmiş şekilde büyümeye meyleden bir toplumdur. Böyle bir toplumda insanlar, görülmeyen âlemden bağımsız olarak başka şeylere inanmaya başlarlar. Sonunda bu toplum kaçınılmaz bir şekilde gerçek bilgiye erişme kabiliyetini kaybederek spekülâtif felsefenin ağırları etrafında dönmeğe başlar. Aksine böyle bir bilgi, en iyi durumlarda bile insanların aşağıdaki âyetlerdeki gibi olmasına sebep olur:

Dünya hayatından sadece (görünen) dış yüzü bilirler; âhiretten ise onlar tamamen gâfildirler (Rum, 30: 7).

Böyle toplumların ortaya çıkardığı felsefeler, temel sorulara cevap veremezler. Genellikle duyu organlarıyla kavrayışlarının ötesindeki herşeyi tabiatüstü diyerek reddederler. Aynı zamanda böyle felsefeler, bu gibi sorulara da tamamen temelsiz cevaplar verme eğilimindedir. Böyle insanlar, şüphe ve tereddüt içinde kalırlar. Tanrı hususunda bile böyle felsefelerden beslenen insanlar, O'nu sadece tabiatüstünde başka bir unsur gibi düşünürler. Şayet O gerçekten bu kâinatı yaratmışsa, okumalar devam etmektedir. O bir defada herşeyi yaratmış ve sonra yaratmış olduğu herşeyi unutmuş, ihmal etmiş ve daha önceden kurulmuş olan tabiat kanunlarına göre mekanik olarak hareket etmeğe bırakmıştır. Bu tür bir okuma, bizzat kendilerini dindar kabul eden insanlar tarafından yapılsa bile, Tanrı hakkında gerçek ve tam bilgiye giden yol üzerinde değildir. Böyle insanlar şayet inanacaklarsa, olmasını istedikleri şekilde olan bir Tanrıya inanacaklardır. Ekseriyo onu tabiatın kendi gücü ile eşit tutarlar. Genelleştirilecek

olursa böyle inançlar *şirk* (Tanrıyı diğerleri ile ortak kılma) ve putperstlik olan inkarnasyon doktrinleri ile altüst olmuştur. Neticede bütün bunlar herhangi bir yaratıcının mevcudiyetini inkar eden diyalektik materyalizm, tabîi seleksiyon ve darvinizm gibi teorilere yol açar. Bunların her ikisi de Tanrıya inanmaya alternatif olarak kabul edilemez ve uygun değildir.

Kâinatı böyle tek yönlü okuma çerçevesinde, dünya karşılıklı olarak zıt güçlerin bir tezahürü farzedilir. Çarpık okuma sonucunda, bireyler kendilerini ilah ve kendilerinden başka hiç kimseye hesap vermek zorunda olmadıklarını zannederler. Sınırlı bilgi ve anlayışları ile çevrelerini kontrol altında tuttuklarını farzederek kendilerine taparlar, heves ve arzularını rehber yaparlar ve tabiatın kendi değerlerini çıkarmağa çalışırlar. Böyle fertler için dinî ihtiyaç ortaya çıktığında kullanılması gereken bir şeyden daha fazlası değildir. Dinin fonksiyonu, sadece psikolojik bir boşluğu kapatma veya şuuraltı bir arzuya cevap vermedir.

(Çünkü) insan, kendini mustağni (kendine yeterli) görmekte muhakkak azar.
(Alâk, 96: 7).

İnsan, kendisini hiçbir şeye muhtaç değilmiş gibi gördüğünde, o kadar zâlim ve mağrur olur ki, yaptığı işlerle kara, deniz ve havayı kirleterek tahrip eder. Tabii düzen bozulunca, yeryüzü ifrat ve sapıklıklarla dolar. Bütün kıtaları, açlık, yoksulluk, bulaşıcı hastalıklar ve büyük tahribatlar kaplar. İnsanların büyük bir kısmı sefalet içinde yaşamak zorunda kalır.

Ama kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için de dar bir geçim vardır... (Tâhâ, 20: 124).

Vahyi okuyanlar, ikinci okumayı, yani fizik âlemin okumasını ihmal edebilirler. Durum böyle olduğunda, dünya ve dünya işlerine olan nefretin artmasıyla, insanlar çileci olmaya, dünyadan el ve eteğini çekmeğe başlarlar. Topluma katılıp yararlı işlerde bulunamazlar. Sonuç, yine büyük bir dengesizliktir. Böylece fertler, Allah'ın vekili ve emanetinin koruyucusu olarak sorumluluklarını yerine getiremezler. Böylesine bir denge bozulması, insanların bağımsız ve yaratıcı düşünceye de katılmasına mani olur. İnsanoğlunun gerçekten bağımsız hareket yeteneği olmadığına inanılırsa, artık kendi işlerinin bir değeri de kalmaz. Hatta varlıklarının hiçbir anlamı olmadığı kanaati oluşur. Böylesi fikirlerin hepsi, Kur'ân ve Sünnet'in öğretileri ile tam bir zıtlık içindedir.

Kâinatı okumayı ihmal etme, dengeyi bozma ve vahyin okunması ile onu tamamlama, inançla ilgili önemli meselelerde ekseriye kafa karışıklığına yol açar. Sadece vahiy kitabını okuyanlar, Allah kavramından insana özgü niteliklerin çıkarılmasının ancak insan davranışlarının inkârını gerektirdiğine inanırlar. Meselâ, hür iradeye (*irade-i cüziye*) inanmanın reddi, insanlığa Allah tarafından

verilen rolün mistik bir şekilde inkâr edilmesi gibi. Böyle fikirleri kabul eden insanların yazılarını okuyan bir kimse, insanın yaptığı şeyler hakkında tam bir kafa karışıklığı içindedir. Fiiller, hür irade ve kaderin anlamı, sebep ve sonuç meselesi hep ilahî olana zıt şeyler gibi anlaşılır.

Sonuç olarak her iki okumanın birleştirilmesi gereklidir. Bu yapılmadığı takdirde, gerçeğin anlaşılması dengesiz bir şekilde olacaktır. İşte Bİ'nin sadece müslümanlar için değil evrensel olarak bütün insanlık için epistemolojik ve medeniyetle ilgili bir ihtiyaç olmasının sebebi budur. Aynı zamanda çağdaş düşüncenin globalleşmiş krizine de bir çözüm olarak düşünülebilir. Batıda düşünce temeli olarak rasyonalizmin kabul edilmesiyle, Batı Medeniyeti bilimsel gelişmenin dayandığı şekildeki metodolojileri açıklama problemleri ile kendisini karşılamış bir şekilde buldu. Mesela, Marksizm, diyalektik materyalizme dayalı olarak Batı bilim metodolojisine biçim verme teşebbüsüyü. Bununla beraber ne Marksizm ne de diğer liberal, pozitivistik ve seküler düşünce okulları, Batı toplumu ve çağdaş dünyanın diğer kısımlarındaki meselelere cevap veremedi.

Bu krizin, özellikle müslümanlar için rahatsızlık verici yanı vardır. Batının entellektüel, kültürel ve kurumsal etkilerine sorgusuz sualsiz boyun eğme ve bunların toplum hayatında yaptığı tesir yüzünden, biz şimdi bu dünya çapındaki krizin ortağı durumundayız. Batı ile olan münasebetlerimiz bazılarının inandığı gibi sınırlı ve mahdut değildir. Biz ve dünyanın geri kalan kısmı, Batı metodolojisini, dünya görüşünü ve tarihe bakış açısını, bilimi, bilgiyi, kültürü, gelişmeyi vs. kabul ettik.

O takdirde Bİ'nin yaptığı teklif nedir? Şu anda dünyayı kaplamış olan düşünce krizine ne gibi bir çözüm önermektedir? Bu çözümler nasıl oluşturulabilir?

Daha önce de işaret edildiği gibi Bİ, bu iki kitabın benzer ve bütünleyici özelliklerini gözönüne alarak bir araştırma ve keşif metodolojisi temelinde birleştirilmiş bir okuma ile meydana gelebilir. Gerçekten Kur'ân daima Kâinat kitabına işaret edip göndermede bulunur. Bir bakıma Kur'ân, kâinata rehber ve kılavuzluk yapmaktadır. Aynı zamanda kâinat da Kur'ân'a rehberdir. Gerçek bilgiye, sadece bu iki kaynağı birarada ve bir bütün olarak okumayla ulaşılmaktadır. Birinci okuma, Görülmeyenin okunmasıdır. Bu, vahye yorumun, evrensel kuralların ve onların tabiatı ortaya çıkma şekillerinin keşfi çabasının eşlik ettiği bir okumadır. Halbuki diğer okuma, vahyin âyetleri ile açıklanan evrensel ilkelerin ışığında kâinatın objektif bir şekilde okunmasıdır. O zaman vahiy mantığı, genel olandan özel durumları tesbit etmek ve insanın akıl kabiliyetlerinin imkânı nisbetinde mutlakı özele bağlamaktır. Kâinatı okuma ise yine insanın akıl kabiliyetlerinin imkânı nisbetinde spesifik ve özel olandan genel ve mutlaka doğru çıkışı

temsil etmektedir. Bu şekilde vahyin öğretileri ile kâinatın objektif gerçekleri arasında farklı zannedilen şeylerin ortadan kalkmış olduğu görülebilir. Bu husus Alâk sûresinin ilk ayetlerinde vurgulanmaktadır.

Yaratan Rabb'inin adıyla oku. O insanı alâktan (kan pıhtısı biçimi olan embriyodan) yarattı. Oku, Rabb'in en büyük kerem sahibidir. O (insana) kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmediğini öğretti (Alâk, 96: 1-5).

Bu iki okuma ayrı yapılırsa, sonuçları tehlikeli olabilir. Gerçek dünyanın bilgisini ihmal edip sadece vahye bağlı kalanlar dini, insan ve tabiatın değerinin olmadığı, sebep ve sonucun kabul edilmediği ve toplum, tarih, psikoloji ve ekonominin kullanılmadığı mistik bir şeye dönüştürürler. Böyle bir okumanın nihâf sonucunda düşünce, katı ve donmuş hale gelir. Zaman ve tarih unsurları ihmal edilir. Aslında dinle hiçbir ilgisi olmadığı halde, ekseriya bu yaklaşımın dinî olduğu zannedilmektedir.

Sadece ikinci okumayı yapanlar, gerçekten Yaraticının görülmeyen varlığını kabul etmezler. Kâinatın bir idare edicisinin bulunduğunu ihmal ederler. Sonuç olarak yavaş yavaş bilginin pozitivistik anlayışına ulaşırlar. Bu bilgi, çağdaş Batı medeniyetinde şahit olduğumuz gibi toplumun yapısını olumsuz bir şekilde etkiler. Kutsal olanla ilgili bütün fikirler kaldırılıp bir tarafa atılmış ve böylece herşeyin yapısı değiştirilmiştir. Kutsalın etkisi de en aza indirgenmiştir. Yok olmanın kenarında maddî üstünlük açısından Batı toplumunun kendisine değersiz bir eşya gibi bakmasının sebebi budur. Bu aynı zamanda Batı'nın zihni düşünce-sinin "sonlar"la meşgul olmasını daha güzel açıklamaktadır. Mesela; tarihin, medeniyetin, gelişmenin, modernliğin ve bizzat insanlığın kendisinin sonu gibi meseleler buna örnek verilebilir.

Kur'ân'ın ilk ayetlerinde Görülmeyenin (*gayb*) bir kısmı olarak Batılı anlayışla açık bir şekilde mistikliğe ait şeyler reddedilmesine rağmen, insanlık mistisizm ve pozitivistizm arasında bölünmüş durumdadır. Aslında bu ilk ayetler, Görülmeyen ve Kâinatın ikinci (objektif) okuması arasındaki bağı açıklamaktadır. Bu irtibat kalemle kaydedilmektedir. Aynı ayetler, Kâinatın vahiyle irtibatı kurulduğunda kâinatın tek taraflı okunmasından çıkan spekülâtif sonuçları reddetmektedir. Böylece dengeli "okuyucu", bir tarafta inancı ve vahyi anlayışı, diğer tarafta kâinatı ve onda işleyen prensipleri idrâk etmesiyle halifelik sorumlulukları için gerekli nitelikleri kazanmış olan kişidir.

Bilim ve din arasındaki bu ayrılığın, eğitim müesseselerine ve müfredatına girmesiyle modern topluma ve insanlara verdiği zararı tahmin etmek zordur. Bunun sebebi ikiye ayrılan Batı davranışını modern toplumun kabul etmesidir. Böylece teoloji talebeleri papaz okullarına gittiler. Bilim öğrencileri de mühendislik okullarına deyam ettiler. Toplum da bu bölünmeye fazla ilgi göstermedi.

İslâm âleminde Batı etkisinin nüfuz ettiği yerlerde aynı ayrılık görüldü.

Ayırımçı bu davranış, dinî değerler ve çağdaş bilgi arasındaki ayrılığın sebebidir. Müslümanlar olarak bize göre bir davranış, kâinatın tek taraflı okunmasıyla geliştiği için şer'î ilimler ve sosyal bilimler arasında bir ayırım yapmak bu yüzden tehlikelidir. Şer'î ilimler, kısmen Kur'ân ve Sünnet hakkında metin ve lugat tetkikleri üzerinde yoğunlaştı. Büyük ölçüde sosyal olayları ve bunların zaman ve mekan etkilerinin gerçek durumlarını görmediler.

Hakim Batı kültür modeli, vahyin değerlere ait doğrularını dışlayarak sosyal bilimler ve beşerî bilimlere pozitivistik bir kalıp içinde şekil verdi. Bu dar görüşlü model, insanlığın mistisizm ve pozitvizmin çelişkili düâlite üzerinde bir tartışmaya çekilmesinden sorumludur. Tartışmada dinî ve etik değerler pahasına kendi benliğini geliştirmektedir. Bu ferdî liberalizmin yayılması, sosyal ve toplumsal karışıklıkların çıkmasına yol açmıştır. Öncelikle Bİ, vahiy ve gerçek âlem arasında ilişkinin teşhisi ve irtibatlandırılması üzerine oturan metodolojik bir meseledir. Özündeki bu münasebet, Kur'ân'ın kâinatı idare eden ve düzenleyen tabiat kanunları (*sünen*) ile ilgisini şümüllü bir tarzda açıklayan herşeyi kaplamış nüfuzudur. Gerçekte *sünen* bilgisi Kur'ân'ın metodolojik prensiplerinin anlaşılması için son derece değerlidir.

Özetlenecek olursa, Bİ teşebbüsü sadece geniş bir Kur'ân bilgisi ve sosyal bilimler ve beşerî bilimlerde sağlam bir temelle sürdürülebilir.

Altı İşlem

Aşağıda Bİ teşebbüsünün odak noktası olan altı işlemde herbiri hakkında kısa bir tarif verilecektir.

Birinci işlem: Bilginin İslâmî çerçevesini açık bir şekilde ortaya koymadır. Tevhide dayalı bir bilgi sistemini (*tevhidî* bilgi) teşhis ve ortaya çıkarılması ile ilgili olan bu işlem iki temele dayandırılmıştır. Birincisi inanç meselelerini kavramsal etkinleştirme ve onları temel meseleler olarak bilinenlere uygun cevaplar hazırlanmasında yaratıcı ve dinamik bir entellektüel güç kapasitesine dönüştürme. Bu teolojinin idrâk anlayışı ve metodolojisinin unsurlarıyla olabilir. Meselâ epistemolojik bir düzeyde Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine veya âhret gününe inanmanın faydası nedir? Bu meselelerin metodolojik önemi nedir?

Bütün bilimler ve medeniyetleri bir tarafa bırakırsak bütün fikirler, özel bir dünya görüşüne veya onun başlangıcı, sonu ve temel unsurları, görülen ve görül-

meylene dayalıdır. Böylece bir bir Yaraticının reddi, Yaraticının mevcut olup olmadığı hakkında nötr bir tutumu kabul etme, inançla ilgili herhangi bir mesele- nin inkarı, inanan bir kimsenin inancından tamamen farklı bir dünya görüşünün kabul edilmesi demektir. Müslüman zihni genellikle metodolojik veya entelektü- el meseleler ile ilgili herşeye yansıma ve tesiri olmayan şahsî kanaat meselesi olarak inanç meselesine bakmakla yetinirken, şeriatın daha yüksek hedefleri ve İslâmî öğretinin karakterine uyulmasında Bİ'nin bakışı, bunların İslâm tarafından aranan sosyal ve epistemolojik modellerin temelleriyle temsil edildiği fikrine da- yandırılmıştır. Hiçbir toplum veya toplum reformasyonunun epistemolojik ve metodolojik temel olmadan meydana gelemeyeceği aşikârdır. Gerçekte İslâm'ın başarmış olduğu herşey, görülmeyen, hayat ve dünya görüşü temeline oturmuş inanç sisteminin diğer kısmı gibi unsurların eşsiz görüşüne dayandırılmıştır.

İslâmî (tevhidî) bilginin ikinci temeli, tarihî İslâm ve onun hukukî, felsefî ve diğer düşünce ekollerinin kılavuzluk ettiği bilgi modellerinin gelişmesidir. Bu geçmişin entelektüel birikimi ile irtibatlandırılarak ve bu birikimin dinamizm ve kapsamlılığına onların katkıda bulunacak şekilde geliştirilmesi için yapılmalıdır. Böyle bir gelişme, bu modeller ve değişik entelektüel eğilimler ve tarihte farklı dönemlerde İslâm Dünyasının karşılaştığı krizler arasındaki ilişkinin tarif edil- mesine de yardım edecektir. Daha başka bir faydası, bu modellerin bu dönemler- de düşüncenin gelişmesi ve gerilemesine ne dereceye kadar etki ettiğinin tesbiti- dir. İlave olarak sınırlı veya kısmî bilgi sisteminin yukarıda bahsedilen kapsamlı tevhidî bilgiden nasıl çıkarılmış olduğunun keşfi ve açıklaması için bir gayret sarfedilmelidir. Bu süreç, bu iki kitabın tevhidî ve bütünleyici okumasına dayalı değişik sosyal ve uygulamalı bilimler için kısmî sistemler geliştirilmesine uygun bir giriş olarak hizmet edecektir. Bu okumalar için modeller, İslâm tarihinin ilk dönemlerinde hakim olan modeller ile Batı ve çağdaş düşünce ile geliştirilen modellerden alınacaktır.

İkinci işlem: Kur'ânî bir metodoloji geliştirme. Zamanımızda Müslüman zihnini saran metodolojik yanlışlar, mutlak bir ihtiyaç için yeni bir metodoloji yolu ile yeniden inşa edilebilir. Kur'ânî metodoloji, tevhidî bilgiden kaynakla- nıp, onun ön şartı ve ilkelerine bağlı olabirirken, uzun süren yanlış kullanımı, ıslah etmeden ziyade keşfe benzer daha fazla etkinleştirme için gerekli çaba iste- mektedir. Kur'ânî bir metodoloji Müslüman zihninin etkin bir şekilde tarihî ve çağdaş meseleleriyle uğraşmasını mümkün kılar. Zira o, gerçeğe ulaşma ve olay- ları anlayıp tahlil etmede bir vasıtaadır.

Metodolojiye bağlantısına ilâve olarak bir model Mahmud Muhammed Şa- kir'in "metodoloji öncesi" dediği temele sahiptir. O, kültür, dil ve psikolojik ve

entelektüel yetenek gibi hususları dahil ederek bunu izah etmektedir. Ayrıca metodolojinin bileşimi, felsefe ve aleti ihtiva etmektedir. Felsefî unsurlar, epistemik, teolojik ve kültürel modellerden kaynaklanmaktadır. Aynı metodolojik alet hakkında da gerçektir. Suyutî'nin fikhî küllî kaidesine rağmen -Şayet bir maksat varsa istenilemeyen şey araç olarak istenilebilir- olaylar veya araştırma için kullanılan aletlerle ilgili araçlar. Başlangıçta bunların kültürel veya dinî düşüncelerle ilgili olduğu görünmeyebilir. Gerçekte bu düşüncelerden asla tam olarak bağımsız değildir. Bu yüzden İslamî metodolojinin gelişmesi, kendi felsefî temellerini kuracak araştırma ve bu temellerle uyumlu elverişli metodolojik aletlerin keşfiyle ilerler. Şüphesi böyle bir metodolojinin kilometre taşları, tevhidî bilginin dinî ve kültürel hükümlerinden çıkarılır.

Genelde İslâmî metodolojinin yapısı veya bu metodolojinin temelleri denilen şeyler, sadece çağdaş Batı metodolojisine karşı çıkararak farklı olma çabası içinde olmadan daha ziyade sağlam ilim ve irfana dayandırılmalıdır. Bir İslâmî metodoloji geliştirmenin arkasındaki maksat, yakınlaşma, mukayese, taklit veya herhangi birini dikate almağın bilginin İslâmî modelinin unsurları arasında uyumu başarma olması gerekir. İlâveten böyle bir teşebbüs, müslüman zihninin bütünleştirici metodoloji ile ictihad yapması ve entellektüel olarak yaratıcı olmasını sağlamaya çalışması gereklidir. Elbette bu metodolojinin kurulması öncelikli olarak düşünülmesi gereken bir şeydir. Daha önceki işlemin bu işleme zaruri önşartı olarak düşünülmesinde olduğu gibi dört işlemin önşartı da bu metodolojinin kurulmasıdır.

Üçüncü işlem: Kur'ân ile ilgili metodolojidir. Bu unsur, Bİ'nin dayandığı üçüncü kaide olarak düşünülebilir. Böyle bir metodolojinin geliştirilmesi, geçmişte rol oynayan incelemelerin bazı geleneksel alanlarının elenmesine kadar gitse bile, Kur'ân ilimlerinin gözden geçirilmesi ve yeniden düzenlenmesini gerektirebilir. Geçmişteki Araplar, sınırlı sosyal ve entellektüel mizaçlarının özel karakteristikleri içinde Kur'ân'ı anladılar. Açık bir şekilde bunlar, çağdaş medeniyetin yapısına tam zıtlık içinde bulunmaktadır. Vahyî ilimlere ilk olarak kesin şekil verildiğinde, müslüman âlimler arasında hâkim anlayış tarif edici mahiyeteydi. Sonuç olarak onlar, öncelikle kelimeler ve belagata ait olan perspektifden metinleri analiz etme üzerinde yoğunlaştılar. Böylece Müslüman entellektüel tarihinin bu döneminde, Kur'ân yorumlayıcı söylem (*tefsir*) yönüyle anlaşıldı.

Bununla birlikte zamanımızda hâkim anlayış, toplumun ve değişik ilişkilerinin önemli konularına eleştiri ve analizi kullanarak disiplinli araştırma yoluyla meselelerin metodolojik anlaşılmasıdır. Bu, Müslümanların vahiy metinlerini yorumlamak ve vahiy ve kâinat kitabını okumak zorunda oldukları disiplinli va-

sıtalari tekrar düşünmelerini gerektirir. Üstelik Kur'ân'ın, mutlaklık ve onu haklı gösterme ve daha önceki vahiyleri korumanın boyutlarını ihmal eden bir tür yorumlamadan kurtarılması gereklidir. Gerçekte böyle yorumlamalar, izafi olmağa müsait olmuştur: Ya İsrailiyat şeklinde (Yahudi ve Talmud geleneğine dayalı hikaye ve öyküler ve sonra değişik şekillerde Kur'ân ile ilgili durumlara uydurularak uyarlanmıştır) veya *esbâb-ı nuzûl* olarak (Kur'ân ayetlerinin vahyedilmesine sebep olan özel olaylar ile ilgili nakiller).

İlgili olayla bağlantısı, özel olay vasıtasıyla genel tabirlerin sınırlandırılmasını durdurmada, fakat Kur'ân vahyinin bir özel mekan ve zaman çerçevesi ile irtibat kurmasını bile genişletti. Bu nihaî sonuçlar, açıkça İslâm'ın evrenselliğine, Peygamberin görevinin son bulmasına ve Kur'ân'ın yüceliğine zıttı. Bunların hepsi, Kur'ân metinlerinin her zaman ve her yerdeki Müslüman zihninin baş vurması halinde mutlak ve sınırlandırılmamış olmasını gerektirir. Gerçekte Kur'ân muhteva olarak ebediyyen zengin kalacak, mucizeleri asla durmayacak, *tilaveti* (okunuşu) aaima taze kalacaktır. Zaman ve mekan ne olursa olsun O'nu tam olarak anlaşılması beşer kapasitesinin üstünde kalacaktır.

Herşeyi açıklayan ve müslümanlara doğruyu gösteren rehber, bir rahmet kaynağı ve müjdeleyici olarak Kur'ân (Nahl, 16: 89) İslâm'ın yegane yöneltici kaynağıdır. Halbuki Sünnet, Kur'ân'ın anlamı üzerinde daha fazla gelişme sağlayan açıklayıcı bir kaynaktır. Allah, Kur'ân'ın vahyini korumayı ve anlamını açıklamayı vaat etmiştir.

Onu (senin kalbinde) toplamak ve (sana) okutmak bize düşer. Sana Kur'ân'ı okuduğumuz zaman onun okunuşunu takib et. Sonra onu açıklamak Bize düşer. (Kıyâmet, 75: 17-19).

Bilginin diğer kaynağı, kültür veya medeniyetin hiçbirisi Allah tarafından korunma altında değildir. Böylesine çok ilahî vaatlarla çevrili değildir. Kur'ân metinleri (ayetleri) değiştirme ve tahrife karşı garanti altında olduğu için otoritesi tam ve yüceliği (hakimiyeti) mutlaktır.

...Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) inanıyorsanız - onu Allah'a ve Rasûlü'ne götürün. (Nisa, 4: 49).

Bilginin metodolojik bir kaynağı olarak Kur'ân'la ilgili bir metodolojiyi yeniden kurmanın sebebi budur. Zira tabiat bilimleri ve sosyal bilimler, şimdi karşılaşmakta olduğumuz krize ve insan hayatına etkili bir şekilde katkıda bulunmak için bu bilimleri güçlendirecektir. Böyle bir teşebbüs, bu bilimlerin dengesi için değerlere dönülmesini gerekli kılmaktadır. Yaratıcı tarafından yaratılış için murat edilen yüksek maksatlara bu bilimleri bağlamak ancak böyle mümkün olacaktır.

Dördüncü işlem: Sünnetle ilgili bir metodolojidir. Sünnetle ilgili metodolojinin kurulması, Bİ teşebbüsünde dördüncü işlemi teşkil etmektedir. Kur'ân âyetlerinin (metinlerinin) açıklama ve izahının ana kaynağı olarak sünnetin mahiyeti ve rolü tam olarak anlaşılmalıdır. Sünnet olmaksızın insan toplumuna önemli katkılar yapma veya Kur'ânî değerleri gerçek durumlara uygulamak için gerekli olan metod ve bilgi üzerinde incelikle çalışmak imkânsızdır. Hz. Peygamberin dönemi ve Sahâbîlerin zamanı, elçi ile doğrudan temasın mümkün olduğu bir süreyi temsil etmiştir. O zamandaki müslümanlar Peygamberin söyledikleri ve yaptıklarını bilebilir ve taklit edebilirlerdi. Mesela, O, "Benden haccın usûllerini alın..."⁸ ve "Beni namaz kılariken gördüğünüz gibi namazı (*salât*) kılm..." dedi.

Taklit ve uyma, pratik harekete bağlıdır. Böyle bir hareket varsa, uygulama hususunda hiçbir güçlük çıkmaz. Böylece Peygamberin işleri ve sözleri, Peygamber'in hitap ettiği insanların entellektüel kabiliyetleri, özel zihni, dil kabiliyetleri bakımından öyle yapmış olmalarına rağmen, Kur'ân'ın gizli hikmeti mevcut durum arasındaki mesafeyi daraltmıştı. O zaman yegane ilgileri Peygamberin her sözü ve işinin korunmasını sağlamak olan hadis ravileri ellerinden geldiği kadar bu bilgiyi naklettiler. Zira tartışmalı meselelerin vahiy yoluyla çözülebileceğini temsil etmiştir. Bu sünnetin inanılmaz büyüklüğünü izah etmektedir. Bu bizim günlük hareketlerinde Peygamber (s.a.v.)'i takip etmemize imkân sağlamaktadır. İster evde veya dışarıda, ister savaşta veya barışta olsun bir öğretmen, hakim, lider veya sade bir insan olarak o bize örnektir. Sünnet bize, Peygamberin Kur'ân ve gerçek olanı nasıl ele alıp birleştirdiği görme ve yorumlama açısından daha fazla imkan verir.

İlaveten Sünnet Peygamberin ele almak zorunda kaldığı gerçeğin karakteristiğini açıklar. Belli ki bu realite, bugün bizim karşılaştığımız realiteden oldukça farklıdır. Bu anlayış bizi, Peygamber (s.a.v.)'in vahiy öğretileri gerçek durumlara nasıl uyguladığına dayanan bir metodoloji kurmaya götürür. Bu uyma veya taklitten kaynaklanan benzeme ile ilgili anlayıştan çok farklıdır. Diğer bir tâbirle gerçek benzeme şekli taklit şeklinden oldukça değişiktir.

Peygamber (s.a.v.)'in sünneti, Kur'ân'ın gerçekten olaylara uygulama metodolojisinin müşahhas örneğini temsil etmektedir. Peygamber misyonunun (görevinin) yeri ve o zamanda hüküm süren şartlar anlaşılmazsa, Sünnetle ortaya çıkan meselelerin çoğunu anlamak kolay bir husus değildir. Aynı zamanda bu, metodolojik bir yapı içinde tafsilatlara yer vererek objektif bir tarzda sünneti sis-

(8) Bu, *Müsned*'inde İmam Ahmet tarafından cilt 3, sahife 218 de Cabir İbni Abdullah'a isnad edilerek anlatılmıştır.

temleşirmeğe muktedir olan taklit için önce bir metodoloji kurmadan tafsilatlar yönünden Sünnete uymağa veya peygamber örneğine benzemeğe çalışıldığında da doğru değildir.

Mesela Hz. Peygamber, heykeltraşlık, insan şeklinde resim yapmayı yasaklamış; insan sûreti yapan ressamı Kıyamet Gününde çok şiddetli olarak cezalandırılacaklarını söylemiş olsa bile, bunun estetiğin bütün alanına temel bir tavır olarak ele alınmaması gereklidir. Böyle bir tavır, Süleyman peygamber'in bu meseleyi nasıl anladığına dair Kur'ân öğretileri ile tam bir tezat teşkil etmektedir. Kur'ân onun heykelinin her şeklinin yapılmasında cinleri istihdam ettiğinden bahsetmektedir. Bu konu üzerinde çağdaş tartışmalar, tarihî özel olaylara başvuru olarak asla çözülemez. Ne de böyle bir referans, resimlere ibadet etmek için hiç bir his ve duygu taşımayan kimselere cevap olamaz. O takdirde insan sûretini çizmeyi yasaklamanın sebebinin ne olması gerektiği meselesi ortaya çıkmaktadır. Bir tür resme müsaade eden ve diğerini yasaklayan özelleştirilmiş ve hukuki fetvalar hiçbir şeyi çözemez. Bilakis gerekli olan şey, Hz. Peygamber'in ifadesinde böyle unsurları hesaba katan bir metodolojidir. “Kabileniz sadece yakınlar da putçuluğa karışmamış olsaydı, yapabilirdim... (bunu veya şunu)” gibi muhtelif peygamber ifadeleri gibi. O devirde Hz. Peygamber insanlar arasında bir hayat tarzı haline gelmiş putperestliği ortadan kaldırmaya ve yerine en saf şekilde tevhide yerleşirmeğe çalışıyordu.

Açıkça gerekli olan şey, bu meseleleri düzenlemeye ve disiplinli bir şekilde onları okumağa imkan veren bir sistematik metodolojidir. böyle bir aracı kullanarak Müslümanlar metodolojik bir şekilde Sünnetle meşgul olabilirler. Farklı imamlar tarafından söylenmiş fikhî görüşler olsa bile, ekseriya ihtilaf edilen meseleyi zıt ifadeler haline getiren özel durum ve şartlara sadece belli cevapların verilmiş olması değildir.

Kur'ân'ın indiği dönemde Araplar, benzeme fikrini kabul ettiler ve peygamberi örnek olarak aldılar. Onlar için mevcut durum, mekân ve zaman şartlarına göre peygamber müşahhas bir numune idi. *Me'sûr* (rivayet edilen) ve *menkûl* (nakledilen) kavramlarının çıkması bu özel yapı içindeydi. Zamanın geçmesiyle Hadis nakli, şartlar veya anlatılan olaylara sebep olan durumlar veya gerçek anlamının şümüllü bir anlayışına katkı yapan diğer unsurlara başvurmadan devam etti. Genellikle Kur'ân metinlerine yapıldığı gibi aynı şekilde hadislere de yapıldı; kelimelere ait incelemelere en büyük öncelik verildi. Bu yaklaşımın etkilerini azaltma ve kesinlikle me'sûra güvenmeden kaçma çabasıyla, bazı-

(9) Bu, *Sünen*'inde Nesei tarafından “Zekat” bölümü'nde, 900 no'lu hadis Hz. Aişe'ye isnad edilerek anlatılmıştır.

ları bâtinî veya sembolik yorumlara müracaat ettiler. Bununla birlikte bu teşebbüsler, durumu sadece şiddetlendirdi ve daha fazla karıştırdı. Zira gerekli olan şey, Kur'ân ve Sünnetin metinleri ile ilgili bir sistematik metodoloji kurmaktır. Böyle bir metodoloji, geniş bir metodolojik perspektiften ve İslâm'ın yüksek hedef ve maksatları ışığında bu metinlerin özellikleri hesaba katılabilirdi.

Entellektüel anlayış devamlı olarak meselerin ilmi bir düzenini araştırmakta ve bu meselelerin bütün yönleriyle ilgili bir metodoloji kurmaya çabalamaktadır. Böyle bir metodolojik yapı içinde, Analiz, eleştiri ve yorum süreci, evrensel ve özelleştirilmiş olaylarla ilgili daha geniş ve keskin bir rol üstlenmiştir. Böyle bir metodoloji, Kur'ân'ın yüksek maksatlarının gözönünde tutulmasına imkân verirken, araştırmayı taklit ve batınlık sınırlarından kurtarır. Tarihî uygulamaları bugünkü mevcut durumlara aşılamağa çalışır. Yeni kılıklardaki eski çözümler aslında hâlâ eski çözümlerdir ve asla gerekli reforma yol açmayacak ve İslâm'ın evrensel mesajının yüksek maksatlarına hizmet etmeyecektir.

Beşinci işlem: İslâmî entellektüel mirası yeniden gözden geçirme. İslâmî entellektüel mirasa yeniden dikkat çekilmelidir. Bu hazine, tenkid, tahlil edilerek anlaşılmalıdır. Aynı zamanda tümünden red, tümünden kabul ve tedricî aşılama gibi onunla ilgili tavrımızı genellikle etkileyen üç alandan kurtarılmış bir şekilde anlamamız gereklidir. Bu üç alan sadece şu anda değil gelecekte de engel teşkil etmektedir. Bu mirası, tenkidî ve metodolojik olarak sağlam bir şekilde gözden geçirme, bu üç alanı aşmak ve İslâmî model ve metodolojisinin meselelerle etkin bir şekilde ilgilenebilen bir sistem kurabilmesi gereklidir. İncelemenin odak noktası olmasa bile Müslüman zihnini geçmişte sosyal ve diğer olaylarla nasıl uğraştığı ve bu yüzden çağdaş olaylarla nasıl uğraşabileceği meselesine ışık tutabilir.

İslâm'ın entellektüel mirası, insan zihninin ürünü iken, kaynağı ne zaman, neresi ve kim olduğu hakkında izâfî görüşlere bağlıdır. Böyle olsa bile vahye bağlantısı, bütün relatif görüşlerin üstünde kendisi, vahiyden kaynaklanmayan entellektüel gelenekten İslâm'ın entellektüel mirasını gerçeğe daha yakın hale getirir. Bununla birlikte sonuç olarak entellektüel mirasımızın bizimkinden önemli şekilde farklı olan tarihî realitenin yorumu, fikirler, davranışlar olarak anlaşılması gerekir. Bizim yeniden gözden geçirmemizde bu mirasın hizmet edip sonra çözümler önerme bile kendi zaman ve mekanımızda yararlı olması için kullanılan metodları geliştirmeğe çalışan hedefleri seçmemiz gerekir.

Altıncı işlem: Batının entellektüel mirasıyla ilgilenme. Müslüman zihni

hâkim modelden kendisini ve bu modelin yollarından kurtarmak mecburiyetindeyse, hem geçmiş ve hem de gelecekteki Batı düşüncesiyle uğraşan bir metodoloji kurmalıdır. Bu modelin bütünüyle reddi veya kabulü, sistematik bir metodolojiye başvurmadan veya sosyal ve kültürel farklılıkları dikkate almadan, kozmetik unsurların aşılmasında olduğu gibi Müslümanlara yararı olmaz.

Bilginin İslâmîleştirilmesi Teşebbüsü

Bunlar, Bİ kavramının gelişebilmesinden çıkan adımlar veya çok daha özel olarak altı işlemdir. Çağımızdaki bilimin, Yaratan ve yaratılanlar arasındaki münasebeti bozarak hizmet edebileceği fikrini bilimsel araştırma ve gelişme adına teşvik eden yaygın bir pozitivizm ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bu kısmen mevcudat hakkında İslâmî düşüncenin çoğuyla zıt gibi görünen fikirler ileri sürülerek başarılmıştır. Aslında bu fikirler İslâmî öğreti veya ilkeler ile gerçekten bağdaşabilir yahut bağdaşmayabilir.

Burada mesele, böyle fikirlere uygun gibi görünen hususlar için dinî öğretileri araştırmamızın gerekli olması değildir. Sonuçta 'Biz zaten bunu biliyorduk'u söyleyebilme veya böyle fikirleri toptan inançsızlık (*küfr*) olarak reddedilme maksadıyla araştırmalar da yapmak değildir. Prensipten Bİ teşebbüsünün tabiat bilimlerine karşı tavrı diğerlerinin örneklerini izleyen veya ruhanî olan bir çabadan başka bir şeydir. Gerçekte bilgi ve gelişmesiyle ilgili tecrübeleri, bizinkinden oldukça farklıdır. Kur'ân'ın teolojiden başka bir şey olmadığı düşünülürse, o zaman sadece bir okumaya -ilk okumaya- müsaade edilir. Böyle bir durumun olmadığı Allah'ın bize iki okumayı yapmamızı buyurması ile açıklanmıştır. Bilimin tartışılmasıyla ilgilenmemizin sebebi budur. Zira Kur'ân ayetlerindeki vahyî gerçeklerle, Allah'ın yaratmasıyla ilgili işaretlerde (*âyet*) bulunan gerçekler aynıdır. Şayet sözde bilimsel prensiplere dayalı yanlış kavramlar ortaya çıkma durumunda kalmışsa, görevimiz bu ilkeleri tekrar araştırmak veya kaidede dışı tutmaktır.

Aslında bu vazife, iki okuma kavramının temelidir. Geçmişte dine karşı tamamen akli ve pozitivistik düşünceyle mücadele verildiğinde, din kendisini pratik ve uygulamalı bilimler ve onları destekleyen farklı teorik okularla müdafaa etmeye çalışmadı. Böylece insanlığa rehber olma görevini üstlenmiş olan Müslümanlar, bilimi bu iki okumanın mantığı ile kullanılıp düzenlenebilecek şekilde tıkanmalar ve yanlış teorilerin etkilerinden kurtarmak için bilimi tekrar araştırmaları gereklidir.

Bazıları bunun, İslâm'ın özel coğrafî ve dinî yapısı içine düştüğüne inansa bile, Müslüman sosyal bilimciler olarak taraftarı olduğumuz teşebbüs, böylesine

asil bir teşebbüstür. Bugünkü dünyada biz, tecrübî ve uygulamalı bilimlerin işgaline karşı reaksiyonun parçasıyız. Tıpkı geçen iki asırdaki atalarımızın Batı ve onun saf akıl üzerine vurgusunun kültürel işgaline karşı reaksiyon göstermelerinde olduğu gibi. Bununla birlikte bugünkü karşılaşma, tabiat ve sosyal bilimlere tekrar düzenleyen tecrübî ve pozitifistik zihniyetlerdir. Bu yüzden tercihlerimiz sınırlıdır: Ya zayıf doğmatik tavrı ya da Bİ'e dayalı tavrı kabul edebiliriz. Bİ tavrı, kâinata kapsamlı Kur'ânî bir bakışa göre tabiî bilimlere yönlendirip yöneltmeğe çalışmak ve aynı zamanda bu bakışla uyumlu tabiî ve sosyal bilimlere yeniden kurmaktır. Aslında tecrübî bilimlerde bulunan bu yaklaşımların çoğu evrensel boyutuyla karakterize edilmekten çok özel boyutuyla sınırlanmağa devam etmektedir. Bununla beraber evrensel boyut Kur'ân vahyinde müşahhas olan boyuttur.

Kendilerine gelmiş hiç bir delil olmadan Allah'ın ayetleri hakkında tartışanlar (yok mu), onların göğüslerinde, (hiç bir zaman) erişemeyecekleri bir büyüklük taslamaktan başka bir şey yoktur. Sen Allah'a sığın, çünkü işiten, gören O'dur. Elbette gökleri ve yeri yaratmak, insanları yaratmaktan daha büyük (bir şey)dir. (Bu kadar büyük dünyaları yaratan Allah, elbette insanları ikinci kez yaratabilir, bu, O'nun için çok basittir.) Fakat insanların çoğu bilmezler (Mü'min, 40: 56-57).

Bİ teşebbüsü hem evrensel ve hem de Kur'ânîdir. Aşırı dindarlık ve modern medeniyetin başarısızlığı karşısında, Kur'ân, bilgi ve topluma devamlı bir katkı yapabilen kapsamlı metodolojik ve entellektüel girişimi yönetmek için yegane yetkili kaynak olarak durmaktadır. Asrımızdaki medeniyetler savaşı, Kur'ân metodolojisini anlamamızda ve onun sosyal bilimlere uygulanmasıyla toplumu koruma yeteneğimizde bizim için gösterilmesi gereken bir çabayı işaret etmektedir. İki okumanın bütünleştirilmesi, denge unsurunun bilimde, sosyal bilimlerde ve toplumda yeniden kurulmasıyla tavrımızı ortaya koymamız gereklidir. Çağımızda bilim olayların mikro ve makro düzeyde incelendiği bir safhaya ulaşmıştır. Olaylar, artık bizden önceki nesillerin anladığı gibi anlaşılmamaktadır. Teknolojik devrim, mikroskopik ve elektronik hassas cihazlar dünyasını açık genişletmeden önce olaylar, görünür olanlar olarak yaygın bir şekilde kabul edilmişti. Halbuki daha önceki nesiller, kum tanelerini atom düzeyinde tasavvur ettiler. Bugünün atom ve atomaltı düzeyleri tamamen mikroskopik bir dünyayı bize açmıştır.

Artık andolsun; gördüklerinize ve görmediklerinize ki... (Hakka, 69: 38-39).

Üstelik bizden önceki nesiller zamanı ilerleme olarak anladılar. Bugün zamanı nitel ve sınıflandırılabilir olma bakımından anlıyoruz, sadece nicel değişim olarak değil. Bu esaslı fark, geçmişte anlaşıldığı gibi gaye ve mantikî sebep ve zamanımızdaki bilimsel sebep arasındaki farkın merkezinde yer almıştır.

Bu yüzden Bİ, boş bir teori olarak anlaşılmalıdır. Bİ, iki okuma yolu ile bilginin dengesini yeniden kuran ve bir taraftan insan düşüncesini mistik engellerden ve diğer taraftan Yaratıcı'dan yaratılanları ayırmağa çalışan bilimsel düşüncenin pozitivistik yapısından serbest bırakan bir anlayış olarak görülmelidir. Her iki aşırı ucun, insan hayatı ve toplum için çok kötü sonuçları olmuştur. Bİ, çağımızdaki mevcut krizden hem Müslümanları ve gýrimüslimleri kurtarmağa çalışan evrensel sosyal alternatifin bir metodolojisi ve çerçevesi olarak anlaşılabilir. Böyle bir teşebbüs Kur'ân'ın tetkiki ile başlayan çok önemli birçok tetkik ve araştırmayı açıkça gerekli kılmaktadır. Bu araştırmalar, yeni anlayış ve perspektiflerin ışığında yapılması gereklidir. Bu sorumluluk, Bİ teşebbüsüne ve onu daha verimli hale getirmek isteyen yeni nesle düşmektedir.

Kur'ân'ın metodolojik bir anlayışı olmadan (onun tam ve bütünleyici yapısının çerçevesi içinde) tabii olaylar ve hareketler metodolojik anlayışımızı eşitlemek (onların özel yapılarının çerçevesi içinde), Bİ imkânsız hale getirmektedir. Üstelik biz bu meseleyi dünya izah etmeğe çalışırken, etrafımızın birçok güçlüklerle sarılacağımı da beklemeliyiz. Onlardan birisi de, bugünkü entellektüel anlayışın, vahyin durumu hakkında emir iddiası olan yanlış düşüncesidir. Bazı durumlarda bunlara, entellektüellerce müsamaha gösterilebilir, fakat sadece bir husus için. Zira büyük bir kısmı kutsal ve aşkın şeyleri, şahsî inanç sahasına bırakırlar. Bu böyle bir kitaptan çıkan herşeyi bilimsel olarak kabul edilemez hâle getirir. Böylece çağdaş bilgi, bu kitaplarda anlatılan şeyleri görülmeyen şeyler olarak kabul etmektedir. Onları, dünyayı pozitivistik tarih ve objektif bilimsel anlayışın aksine olarak geçmişle ilgili hikayeler gibi görür.

Bununla birlikte böyle bir anlayış, iki okumanın eksik bir anlayışının sonucudur. Bu iki okuma, vahyin yüksek gerçekleriyle rehberlik edilen tabii ve gerçek olayları anlama gibi geniş bir hedefe sahiptir. Sadece bu olayların kendilerini okuyan tek taraflı bir okuma ile bunu gerçekleştirmek mümkün değildir. Böyle tek taraflı bir okumanın sonucunda biz, pozitivism ve onun parçaladığı alan içinde kalırız ve varlık hakkında izafî fikirlere sahip oluruz. Böyle bir okumanın tehlikesi, bütünleştirici düşünceye zıt olarak parçalanmış ve kısmî bir düşünceye yol açmasıdır. İki okuma birbirlerini tamamlama imkanını elde ettiğinde, parçadan bütüne -sınırlıdan sınırsıza- doğru tabii gelişme olur. Böylece metafizik veya aşkının (transcendental) her reddi, aslında ilk okumanın, yani vahyin bir reddidir. İlk okuma, metodunda aşkın temel bir unsuru daima göz önünde bulundurulur. Bu metodda sadece bir inanç meselesi olarak değil aynı zamanda daha büyük bir evrensel varlığa işaretçiler olarak olaylara bakılır. Sırasıyla bu ikinci okuma veya gerçek mevcudun okunmasıyla gösterilmiştir.

Şayet dünya, mevcut düşünce ve medeniyet krizinden çıkmak zorundaysa,

bütünlük içinde mevcudatın hem tabîî, hem de metafizik boyutlarını kavramak ihtiyacındadır. Bu farkında olmayı meydana getirme, Bİ teşebbüsünün sorumluluğudur. Böyle bir teşebbüs hırslı olduğu kadar şüphesiz önemlidir de. İki okuma ile başlayan hedef, insan bilgisinin İslamileştirilmesinden daha az bir şey değildir. Böylece gerçek hakim olabilir ve insanlığa rehberlik yaygın hale gelir. Özet olarak bu, Bİ varoluş hikmetinin âlametidir. Bu teşebbüsün geniş hedefleri şöyle özetlenebilir.

Birinci Hedef: Bu, bilgi ve değerler arasındaki bağın yeniden kurulması olarak anlaşılabilir. Çok daha kesin bir şey olarak bilgiyi değerler alanına geri döndürme gibi de düşünülebilir. Bu değerler alanında pozitivistimin artık yeri yoktur. Şimdi bilgi ve değerleri ayırmanın insanlık için ciddi bir hata olduğu aşıkardır. Çağdaş bilginin gelişmesine bakan herkes Avrupa ve Birleşik Devletlerin entellektüel ürünlerinde bilgi ve değerlerle ilgili konularda hemen hemen her disiplinde bu meseleye ilgi göstermeğe başladığı farkedecektir. Gerçekte belli postmodern eğilimler, özellikle modernizmin tam bir başarısızlığı ve bilgi ve değerlerin uzlaşmaz bölünmesi yüzünden bu ilgiyi temsil etmektedir. Bİ teşebbüsü bu meseleyi, onun felsefî ve stratejik yapısının planını çizerek evrensel ilgi alanlarından biri yapmağa çalışmaktadır. Bu felsefî ve stratejik yapı Bİ'nin başarısı için gerekli vasıtaları sağlayacak ve bilim adamlarının spekülasyondan çok gerçekle bağlantılarını sağlayacak gereken rehberliği sağlayacaktır. Bu yüzden teoreştirme üzerinde sarfedilen gayretler, değerlerden bilgiyi ayırma çabasıyla israf edilmeyecektir. Aynı zamanda gerçek ve realite arasında tıpkı şüphe ve varsayım arasında olduğu gibi ayırım yapılacaktır. Bu durum ile ilgili kural aşağıdaki Kur'an âyetlerinden çıkarılabilir.

...Bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi saldırıya sevketmesin. İyilik ve takva üzerine yardımlaşın, günah üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azâbı çetindir (Mâide, 5: 2).

İkinci Hedef: Aynı zamanda Bİ teşebbüsü vahyin ve gerçeğin okunması arasında karşılıklı etkileşim ve değişmeyi meydana getirmeğe çalışmaktadır. Bunun nihâî sonuçların insanlık ve yaratılışın bütün diğer unsurları arasındaki ahengin kurulması şeklinde yapılması gereklidir. Bunların hepsi aynı tabîî kanunlar (*sünen*) ile idare edilmektedir. Bu varlıklar, aynı maksat, yani Yaratıcısına ibadet etmek ve O'na hamdetmeğe çalışmaktadırlar. Bu sosyal ve tabîî bilimlerin bağlantılı olması anlamına gelmektedir, fakat pozitivist mantık ile değil. Şayet sosyal bilimler, gerçek bilim olarak düşünülecekse, onlar tabîî bilimlerdeki gibi aynı metodolojiye dayandırılmalıdır.

Bİ yaklaşımı, bu iki sahadan tek bir felsefeye geri dönmektir. Bu felsefe vahyin okumasıyla kaynaşan ve karşılıklı etkilenen bir felsefedir. Diğer taraftan her iki bilimi düzenleyen genel prensipleri bulmağa çalışmaktadır. Üstelik bu felsefe tabiata sağlam bir anlayışla bakma ve ona hürmet edilmesine vesile olacaktır. Tabii ki bu tabiata iyi davranma anlayışını doğuracaktır. Böylece Batı'nın tabiatın fethedilmesi ve tabiattaki vahşiliğin evcilleştirilmesi inancının sebep olduğu tabii kaynakların israf edilmesi ve çevrenin tahrip edilmesi gibi zararlarına karşı tabiattan herkesin tahrip etmeden istifade esasına dayalı bir anlayış ve inanç yaygınlaşacaktır. Bİ, tabiatın insanlıkla etkileşmesini teşvik etmektedir. Tabiat, insanlığa hizmet etmesi için yaratılmıştır. Tabiatın insanlığa emanet edilmesi, insanlığın vekâletinde (*istihlâf*) önemli bir faktördür.

Üçüncü Hedef: Nihayet Bİ teşebbüsü, çağdaş Batı bilgisinin çıkmaza girdiği sürekli olarak tarihin, liberalizmin ve dünyanın, sonundan bahseden statik felsefelerin iddia ettiği son problemine çözüm bulmağa çalışmaktadır.¹⁰ Bütün beşerî felsefeler, vahyi kabul etmediklerinden "kâinatın amacı nedir" ve "o nerede sona erecektir" gibi sorulara cevap verememiştir. Daha doğrusu bu sorulara cevap vermeden kaçmak için başka sorular ortaya atılmıştır.

Marksizm, gerçek komünizm dünyanın her tarafına yayılıp her bir fert kabiliyetine göre çalıştığı ve yine ihtiyacına göre bu çalışmasının karşılığı verildiğinde gerçekleşecek olan hayalî bir sonun sınırlarını çizmeğe çalıştı. Liberalizm ise tarihin sonuna kendi başarısı olarak bakmaktadır. Bİ ve onun teklif ettiği sistem ve modeller, insanlık ve medeniyetin devam eden varlığı için tiyatroyarı sonlar veya hayali senaryolarla hiçbir surette ilgili değildir. Aksine bu teşebbüs, entellektüel problem olarak sonlarla ilgili fikre tamamen karşıdır. Onun yerine son problemini açık ve sınırsız bir şekilde geniş tutarak ufuklarını genişletmeyi tercih etmektedir. Çünkü Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet koparken sizden birinizin elinde bir hurma dalı bulunur da buna kıyâmet kopmadan dikmeye gücü yeterse, muhakkak onu diksin, bırakmasın!"¹¹ İşaret ve alametlerine bakmadan hiçbir kimse onun geldiğini veya beşer hayatı ve toplum üzerine bir sınır koyma tahmininde bulunmağa kalkışmamalıdır.

Mevcut gelişme durumuyla bizim anladığımız Bİ budur. Bu, toplumun temellerini yeniden düşünme ve sonra onları yeniden inşa etme amacına bağlı ola-

(10) Böyle bir "son"un gerçekleştiği görüldüğünde, terminoloji "post" (sonra) olarak değişir. Bununla birlikte başka bir durumda vurgu (önem) aynı kalmaktadır.

(11) İmam Ahmed ibni Hanbel *Müsned*'inde bu hadisi Enes ibni Mâlik'e isnad ederek anlatmıştır (c. 3, s. 184).

rak global İslâmî kültür ve entellektüel seferberliğe bir çağrıdır. Bu sürecin nihai ürünleri, bu dünyada ve âhirette mutluluğun gerçekleştirilmesi ve insanlığı tahribi korkunç olacak bir gelecekte kurtarmaktır.

Çeviren: Ahmet Kemerli

Çağdaş Müslümanın Kimlik Krizi'nin yazarından yeni bir kitap:

ÜMMET YA DA ULUS KİMLİKLERİN ÇATIŞMASI

Abdullah Ahsen

Yazar bu çalışmasıyla, günümüz İslâm toplumlarındaki kimlik çatışmalarını ortaya koymaktadır. İslâm dünyasındaki ulusçuluğun gelişimini tahlil ederek, çağdaş Müslüman ulus-devletlerdeki ümmet ve ulus-devlet kimliğinin konumuna ışık tutarak, bu devletlerin İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT) vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalıştıkları müşterek faaliyetleri incelemektedir.

ISBN 975-7560-41-3

13 x19.5, 203 sh., 170.000 TL.

İNKILÂB YAYINLARI: Fevzipaşa Cd. Kubilay Sk. No. 12 Fatih, İstanbul

Tel: (212) 521 57 76 - 524 44 99